

Hentchak :

Organe Central

DU PARTI

HENTCHAKISTE.

ՀԱՉԱԿ

Journal Arménien

mensuel

XIX Année

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԿՈՒ ՃԱԿԱՏՈՎ

Յարկովը երբեք իր անկման պատկերը այնքան պայծառ կերպով չէր ընդհանարել, որքան այժմ, և հենց դրա համար էլ նրա արձակած մոնիթըրը այժմ աւելի սաստիկ է քան երբ և է:—Երբ մի բռնապետութեան ամենահաւատարիմ կարծուած զօրազնդերն անգամ բաց է ի բաց հրաժարուում են ձեռն զոգործիք դառնալուց, երբ միլիտարիզմի սղմուտ ոգեով սընուած կօզակներից անգամ շատերը անխայտնի կերպով մանոււմ են բողոքող, կուռող ժողովրդի շարքերի մէջ. երբ շատ քաղաքների բերդապահ զօրքերն իսկ անսաստութեան նշաններ ցոյց տալուց յետոյ՝ իրարու հետ սուկններ են խաչաձեւում. երբ հաղարաւոր նաւաստիներ «անբարեկոյս» դարձած՝ նշանի են սպասում, ու ամբողջ զօրքը որոշ կերպով երկու մասի ձեղքուած, մին արդէն որպէս յեղափոխական բանակ սպասում է իրերի աւելի զարգանալուն՝ որպէսզի իր թնդանթները ցարական բաստիլի դէմը դարձնի,—այդպիսի զէպըում շատ հասկանալի և բնական է ցարիզմի մոնիթըն ու ժգնութիւնը:

Լայնատարած սով, ագրարային ընդարձակածաւալ շարժումներ, յեղափոխական ամենայնողի գործողութիւններ,—այդ բոլորը ցարիզմի պաշտպաններին ասում են, որ վերջալոյսը մօտենում է:

Սակայն պատմութիւնը ասել է, որ բռնապետութիւնները խելօքանալ և մինչև վերջ չյուսալ չեն կարող: Որքան որ անկման անդունդի առաջ, բայց ուստի Բացարձակապետութիւնը դեռ կարծում է որ ինքը կարող պիտի լինի մի այնպիսի հոսանք ստեղծել, որ իրեն միջոց տար նորից ջրի երեսը դուրս գալու և ազատ ափ հասնելու: Յարկովի ներկայ այդ հոգեբանութիւնը հրապարակ դրեց նրա ամենամեծ զօրավիգներից մէկը՝ Տրեպովը, որի խօսքերը ո՛չ թէ անհասական, այլ հաւաքական, ափող կողմի մատմուռնի արտայայտիչներ են:

Յարկովը, իր այս օրերի մէջ, Տրեպովի բերանովը խոստովանեց, որ յեղափոխական մակընթացութիւնը ավերից դուրս գալով՝ յարգահոսան կերպով փռւում, տարածւում և սպառնում է ամէն բան կլանել, ամէն ինչ իր աւակն առնել: Բայց, յարում է Տրեպովը, դեռ ուշ չէ, դեռ կարելի է մակընթացութեան առաջն առնել, դրա համար հարկաւոր է միայն «սա հանքն եր (écuse) բանալ»:

Իսկ երբեմնի ներքին գործոց նախարարի օգնական Ուլուսովը մեզ հրապարակապէս ասել է՝ թէ բուրոկրատական զոդալեզուով (argot) ինչ կնշանակի «սա հանքն եր» բանալ: Ի դուր է Տրեպովը իր մաքերի շարունակութիւնը ծածկել փորձում, քօղը շատ թափանցիկ է . . .

Պատերազմական վիճակ, ուժեղացրած զրութիւն, թռուցիկ պատժող գնդեր, բանտարար, կախաղան միացած թնդանթի հարուածների և հրացանի համազարկերի, ինչպէս և բացառիկ օրէնքների ու արտաքոյ կարգի լիազօրական իշխանութիւնների հետ—սրանք բոլորը այլևս դարձել են բուրոկրատիայի օրինական, սրբագործուած միջոցներ:

Չուքի տակից, բայց պաշտօնապէս հրկիզումներ առաջ բերել, մութ ուժերից «սև հարիւրակներ» կազմել, պօղրոմներ սարքել, ժողովուրդ ժողովուրդի, ցեղ ցեղի դէմ յարուցանել—ասա թէ ինչ ուղղութեամբ պիտի բացուէին «սա հանքն եր», որպէսզի մակընթացութիւնը աննշմարելի կերպով տեղատուութեան վերածուէր ու Յարկովը կանգուն մնար . . .

Եւ սահանքների այդ քաղաքականութիւնը կարմիր գծով անցնում է Ռուսաստանի մէկ ծայրից միւսը:

Ուրուսովի ճառից և Տրեպովի ասածներից յետոյ՝ այժմ աւելի հասկանալի և պարզ է, թէ ինչո՞ւ համար սա հանքն երի քաղաքականութիւնը գործադրուեց Պովկասում: Յարկովը ո՛չ միայն պաշտօնապէս հաստատեց թէ ինքն է կել հայ—թրքական ընդհարումները ստեղծողը, առաջ բերողը, այլև նա բացատրեց թէ ինչո՞ւ և ինչ

նպատակներով էլ այդ արեւ է:

Ուրեմն այժմ աւելի քան երբ և է զգոյշ պիտի լինել սահանքային քաղաքականութեանը կերակուր չլինելու:

Տրեսպոզիտի սահանքների միւս ուղղութիւնն էլ այն է, որ վերջապէս հարկաւոր է բուրժուազիային ժպտալ, յայտնի զիջումներ անել, նրա հետ կոմպրոմիսներով մէջ մանել, որպէսզի այդ փորձով կարելի լինի նրան դարձնել plus royaliste que le roi même (արքայից աւելի արքայական):

Իրաւ է բուրժուազիան այժմ շատ խնդիրների մէջ, նոյն իսկ արժամատկան բնաւորութիւն ունեցող, միտակց. է քայլում: Գլխաւոր ճայրագոյն Չախի հետ լայն նրա բուրժուազական անմիջական շահերին բաւականութիւն տալով՝ հնարաւոր կլինի նրան կառավարելի տարր դարձնել՝ կառավարողի զգեստ հագցնելով: — մըտածել է Յարիզմի զօրավիգը:

Որ բուրժուազիան շուտով յղենք գիտէ և փորձերի ու կոմպրոմիսների մէջ էլ մանելու մասնաւոր ընդունակութիւն ունի — դիմա մասին պատմութիւնը կասկած չի թողել: Իսկ հետեւաբար համառուսական Պրոչետարիատը ո՛չ մի պարագայի տակ իր ինքնավար զիրքից և ուղղութիւնից չպիտի շեղուի:

Ռուսական յեղափոխութեան առաջին և մեծ աղբակը, իրական դործաւորը, առհիւրան եղած է համառուսական պրոչետարիատը: Միւս տարրերը՝ շատ ու քիչ, երբեմն իսկ աւիամայից, հասանքի մէջ ընկնելով՝ նրա յետեւից են գնացել: Ռուսական յեղափոխութիւնը պրոչետարիատի գործն է, կռու, կռիւ ոյժը նա է եղած:

Երբ, եթէ պատմական ներկայ րոպէների մէջ, բռնապետութիւնը տապալելու գործի առթիւ, Պրոչետարիատը երբեմն իրեն թոյլ է տալիս բուրժուազական տարրերի հետ կողք կողքի կանգնելու, նրան համագործակցելու, — դրանից գիտ չպիտի եզրակացնել որ նա պիտի թողնի իր ինքնավար զիրքը, դասակարգային կռուի հողը և անձնատուր լինի բուրժուազական խղճօրգիային: —

Երբեք: Բնականութիւնը թշնամու գէմ ժամանակաւոր համագործակցութիւնը հակադիր տարրերի կանոնմն չպիտի բերի:

Բուրժուազիան էլ իր կողմից համադրած է, որ առանց պրոչետարիատի ինքը ոչինչ չի կարող անել, ուստի եթէ այժմ ընկերանում, համագործակցում է նրան, — ապա դա իր դասակարգային շահերի բացարձակապէս տիրապետող լինելու տեսակէտից: Այդը երբ նա իշխանութեան գլուխն անցնի՝ անշուշտ նա էլ իր սեպհական սահանքն էր ի քաղաքականութիւնը պիտի ունենար:

Իսկ երբ այդպէս, ապա կ'ուտի գէմ՝ կռիւ

մղած ժամանակին չպիտի մոռանալ Վլադիմիրը:

Պրոչետարիատը ներկայումս միշտ պիտի պահի իր ինքնուրոյն զիրքը, շարունակ կանգնի իր դասակարգային շահի խտրականութեան վրան և սոցիալիստական մարտը առաջ տանի երկու ծախտի վրայ կանգնած, այլապէս տուժողը ինքը կը լինի:

Քանի որ երկու թշնամուն միատեղ և միաժամանակ զրոյելը հակաբնական և անհնարին պիտի լինէր, քանի որ վաղը բուրժուազիան է, որ իր ոսկի գահը պիտի բարձրացնի, — նա այնտեղ պիտի բարձրանայ հէ ի հէ, և նրա վրայ պիտի նստի ուժաւարտութեամբ, օրերը նախապէս համրուածի գրութեան մէջ, իսկ այդ կը լինի այն ժամանակ, երբ պրոչետարիատը հիմակուանից, այս օրերի մէջ իսկ, երկու ծախտով իր կռիւը առաջ կը տանի և կ'ունենայ իր որոշ, ինքնատիպ, սեպհական ուղղութիւնը, բղխած իր դասակարգային շահերի գիտակցութիւնից, և բուրժուազիայի հետ բիւրոկրատիայի դէմ քայլած ժամանակին չի մոռանալ՝ որ թշնամու հետ է քայլում թշնամու դէմ:

Կ Ա Մ Լ Թ Ե Լ Կ Ա Մ Գ Ո Ր Ծ Ե Լ

«Ի զուր է, բոլորովին ի զուր ձեր աշխատանքը, ձեր նեղութիւնը և ձեր միջնորդութիւնը այս հայերի համար: Սրանք մի այնպիսի ազգ են, որ ո՛չ անցեալ են ունեցել, ո՛չ ներկայ ունեն և ո՛չ էլ ապագայ պիտի ունենան: Այո՛, բոլորովին անօգուտ, աւելորդ է դրանց համար աշխատելը...» — Մտաւորապէս այդ խօսքերով էր որ Ատանայի թուրք գէֆտերգորը դիմեց Եւրոպական հիւպատոսներին, երբ անք պահանջում էին նրանից ապահովութեան միջոցներ ձեռք առնել գրգռուած խուժանի դէմ, որպէսզի Զէյթունից վերագործող շնչակեանները անվտանգ կերպով նաև կտան՝ Եւրոպա փոխադրուելու համար, ինչպէս որ խառնացուած էր Զէյթունցիներին և խաղաղութեան պայմաններից էլ մէկն էր եղած:

Ինչն էր առիթ տուել գէֆտերգորին այդպիսի մի վատ կարծիք կազմելու հայերի մասին. ինչու նա փրփրոտած՝ լորձուքը բերանում կրկնում, վերակրկնում, ընդլայնում էր իր խօսքերը և աշխատում զիմացը եղողներին համոզել, որ իր ասածները պատմական ճշմարտութիւններ էին, — իրականութիւն՝ որին պէտք էր հաւատալ:

Անշուշտ նա գիտէր, որ իր բնական վայրերից հազիւ մի քանի մղոն հեռու գոյութիւն ունէր Զէյթունը՝ հայ «Արծառի բոյն»ը. չէ՞ որ ահա եղ կային մարտիկներ, որոնք նորագոյն պատմութեան ընթացքում յաճախ իրենց բազուկների ոյժը ցոյց էին տուել ռամանեան զօրքերին, — կոտորել, կոտորուել էին, բայց ստիպել էին իրենց վրայ յարձակողներին յարգել տղամարդութիւնը և այդպիսով, թէև անհաւասար պայմանների մէջ, պաշտպանել էին իրենց

մարդկային իրավունքները: Մի ուրիշ ժողովրդի մի բուն զաւակները յիշեցից աւելին կարող էին անել: Գուցէ նրա յիշողութեան մէջ գեաւ բոլորովին թաքմ էին Զէյթունի մղած հերոսական վերջին կռուները, նրա տարած յաղթութիւնները. նա անպատճառ լսած էր Զէյթունի զօրանոցի գրաւումը, օսմանեան զրօշի խոնարհուիլը և այդ զրօշին հաւատարմութեան երգում տուող շօրքերի շարան-շարան գլխիկոր անցնիլը յաղթող հայերի շարքերի միջից: Ի հարկէ դա կսկծեցուցիչ էր լսելու բռնապետութեան մի պաշտօնային համար բայց քանի որ այդ դէպքից տեղեկութիւն ուներ, ուրեմն ինչո՞ւ համար այդպիսի մի անարգ կարծիք Զէյթուն արտադրող մի ժողովրդի մասին: Նա խա՞նձը, ատելութիւնը, ցեղային ոգի՞ն էր նրան բորբոքում, թէ՞ մի այլ թագուն պատճառ:

Արդեօք դէժտերգորը իր բառերը բերանից ժայթքած ժամանակին աչքի առաջ էր ունեցել զէյթունցի Տէր-Կարապետի ընթացքը, — թէ ինչպէս նա Ղեւոնդ լինելու պատեհութիւնը ձեռքից բաց թողած իջիլ, կանգնել էր մի անարժան զիրքի վրայ: Այդ էր պատճառը, որ Համիդի ծառային ստիպում էր հային անարգել և նրա մէջ ո՛չ մի արժանաւորութիւն չտեսնել:

Հատ կարելի է, որ բորբոքում պաշտօնեան իր վեկայաբանութիւնները արտասանելիս՝ աչքի առաջ էր ունեցել այն ոչ-համերաշխ, տղեղ ոգին, թէ ինչպէս Զէյթունը գրաւուած ժամանակին, զուրկ լինելով անհրաժեշտ պաշարից և ուղղամթերքից, չէր կարողացած իր կռուին աւելի ընդարձակ ծաւալ տալ և պատերազմի թատերաբեմը և՛ս աւելի ընդլայնել: Չէ՞ որ նա կարող, ընդունակ էր այդ անելու, եթէ նրան օգնութեան հասած լինէին: Ատանա, Մերսին, Հաճըն, Մարաշ, Այնթապ, Հալէպ . . . — դեռ մի կողմ թողած հեռուոր տեղերը — հազարաւոր հայեր կային, որոնք իրենց ինթական կարողութեամբը աւելի ոյժ ունէին կռուող մի բանակ պահելու, քան Սուլթանի դատարկ գանձարանը: Ու միթէ դա չպիտի լինէր ազատ ապրել ուղղող ժողովրդների ղեկավարող զգացմունքը: Եւ երբ այդպէս չվարուեցան, երևան չը բերին համար շնութեան մի ընդհանուր ոգի, չաշխատեցին տղամարդի պէս արձագանք տալ իրենց հղբայրների կոչին, նրանց՝ որոնք արին էին թափում մի հանրական գործի համար, ու երբ ամէնքը մի գրօշի տակ չհամախմբուած՝ միատեղ չջանացին կա՛մ կռտորո՛ւլ մեռնել, չտեսնել թէ ինչպէս իրենց օջախը անարգութեամբ էր, կա՛մ բոլորը միասին աղաւաղութիւն գրկել: — այն ժամանակ՝ այդ տեսակ վերմունք ունեցող ժողովրդին չէ՞ր կարելի արհամարել: — Հայց թուրք պաշտօնեան մտածմունքի այդ տարրերովն էր շրջապատուած:

Ո՛վ գիտէ, կարող է պատահել որ դէժտերգորը կարգացել էր ընդհանուր պատմութիւն, նրա սուած օրինակներից գիտէր թէ ինչպէս երբ նուաճուող, ազատութեան ձգտող մի ժողովուրդ հոգեբանական րոպէին արձակում է իր սրահները, ծիծէ՛ նրա բոլոր մասերը լսում, հետեւում են և գիտակցաբար մահ են ընտրում, քան նորից ստրկութեան կապարհներին անձնատուր լինում: Արդ, երբ այդ րոպէն ներկայացած էր ու զէյթունցու ծիծը արձագանք չգտաւ և շատ շատերը դարձեալ շարունակեցին օսմանն:

Չգիտենք մէջ տեսնել իրենց դերագոյն բարօրութիւնը ու յսուլթանական դահի հովանու՝ քաղաքականութեանը կառչել և մէն մինակ թողեցին հայ ազատութեան մարտիկներին կռուի դաշտին մէջ — ուրեմն՝ իր մէջ այս տեսակ տարրեր ունեցող ժողովրդի մասին չէ՞ր կարելի կարծիք յայտնել թէ նա ապագայ էլ չպիտի ունենայ: Այդպէս էր բացատրում իր դիրքը տաքացած պատմագէտ-փիլիսոփան:

Իսկապէս մենք չգիտենք թէ ինչ տարրերից էր բաղկացած դէժտերգորի հոգեբանութիւնը, բայց մարդը համոզուած էր որ յայս ազգը մարդ չի եղել, մարդ չէ, մարդ էլ դառնալիք չունի: — Նա անցեալում եղել էր հուս հպատակ, անարգութեամբ, արհամարհուած վեճակ ունեցող, այդպէս էլ է այժմս, ուրեմն այդպէս էլ պիտի լինի և՛ ապագային: — չէ՞ որ անցեալից կազմուած է ներկան, իսկ ներկայից՝ ապագան: Եւ որովհետեւ դա իրականութիւն էր, ասել է թէ հայի բնականոն դրութիւնն էլ այդպէս պիտի լինէր մինչև վերջ: Արդ՝ «յդ բոլորի մասին որոշ, դրական համոզում գոյացրած լինելով» թուրք պատմագէտ փիլիսոփան գալիս էր այն բացականչութեան թէ ինչո՞ւ եւրոպացիներն էլ մինչև ցարդ չեն տեսած ու չեն տեսնում աչքառու այդ իրականութիւնը և տակաւին ցանկանում են միջամտել ու «նրանց» համար մի բան անել: Արդեօք դա հակաբնական մի ուղի չէ՞ր, որին նրանք սխալմամբ հետեւում էին: Եւ երբ այդպէս, ուրեմն հարկ չէ՞ր նրանց համոզել, որ յետ կենան իրենց արած քայլերից, բնաւ չմիջամտեն հայերի համար, ու թոյլ տան որ նրանց կոտորեն, վերջացնեն և թուրք սմբուին էլ խոչնդոտ չլինեն՝ որ հնչակեաններին մորթոտեն՝ փոխանակ նաւը դնելու:

— «Այո՛, ատի՛ր ինձ, օրքան կուզես, բայց ո՛չ թէ արհամարհիր» — սրանք Շահ-Նամէի քերթողի տնամահ խօսքերն են, խօսքեր՝ որ իր մէջ մարդկային արժանապատուութիւն բովանդակող ամէն երիտասարդի շշտաբանը պիտի լինէին:

Համիդի պաշտօնեան երբ կոտորում, թալանում, հրկիզում, բնաջրում է, դա հասկանալի է, այդտեղ նրա աղիքները տրորւում են, այդտեղ կայ մի շարժառիթ որ նրան ստիպում է գազանանալ, գալարուել, բայց երբ գալիս է արհամարհանքը . . . օ՛, դա անտանելի է, անտանելի:

Երբ մի թուրք պաշտօնեայ, — և դա անհատական կարծիք չէ, այդպիսի մտածողներ տասնեակ հազարաւորներ են ո՛չ միայն թուրք բոլոր խաւերի, այլև նոյն խկ ուրիշ ազգերի մէջ, — ամբողջ հայ պատմութիւնը արհամարհանքի մի կոյտ է: — համարում, երբ հայ ժողովրդի վրայ արհամարհանքի մի խաչ է քաշում, դու՛ հայ երիտասարդ, ջիղ կուռնեան՝ այդ արհամարհանքը տանելու, կլինես այնքան վատ, որ կգաս արդարացնելու այդ Ծառայի խօսքը. կլո՛ւս, կհամակերպիս, թէ՛ կլինիս տղամարդ, ասպարէզ կնետուես և կ՝ղաղակես, — «Այո՛, ատի՛ր, մորթի՛ր, կոտորի՛ր բայց արհամարհել՝ երբէք»:

«Սուր քո և պարանոց մեր», երբեմն պատասխանեցին. բայց այդ քաջերը գիտէին՝ որ սուրը պարանոցին հասնելուց առաջ՝ նախ բազուկը պիտի կրտէր ու նրանք միաժամանակ բազուկ էին ցոյց տալիս: Դուռն էլ այդ կանոն, կունենաւ այդ անհանգիստութիւնը, ժամանակակից երիտասարդ:

—Մենք եւրոպացիներ չենք, մենք ասիացիներ ենք. այլ է մեր սովորութիւնը, մեր օրէնքը, այլ՝ ձեր սովորութիւնը, ձեր օրէնքը: Մեր սովորութեամբ, տւեւեւ օրէնքով, կնոջ և մարդի մէջ մի երրորդ անձ չի մտնիլ, դա դէմ է մեր զգացմունքներին, մեր օրէնքին: Հայերը որ կան, նրանք մեր թուրքերիս կիկներն են, մենք էլ նրանց էրկներն ենք, և երբ այսպէս, ուրեմն դուք, եւրոպացիներ, ինչո՞ւ էք մեր և նրանց մէջ մտնում:

Այս էր պատասխանի իմաստը: Կարնոյ վաղիկ ուղղուած պր. Գիլլօին, երբ սա Սանտոյ առաջին (1894) կռուից յետոյ Կարին գնացած՝ ցանկանում էր ամէն ինչ հետախուզել և մի տեսակ ընդհանուր համադրութիւնը ունենալ բոլոր կարծիքների թէ ինչո՞ւ են հայերին խողովում, բնաջնջում:

Արեւելքում կինը թէև շնչաւոր, բայց իսկապէս մի անշունչ առարկայ է. նա թէև կայ, գոյութիւն ունի, բայց ո՛չ որպէս նպատակ, ո՛չ որպէս վախճան. նա չի շնչում ինքն իրմով, ինքն իր համար, ո՛չ, նա այդպէս չէ, նա ապրում է որպէս մի ջոց մի ուրիշի՝ իր ամուսնու համար. նա տանը մէջ ունի իր օրինական տէրը, իր աղան, իր զուլաւորը՝ որի օտուկն է ինքը և նրա հաճոյքներին բաւականութիւն տուող առարկան: Կինը եկած էր իր կեանքով ծառայելու էրկանը, եթէ նա այդ շրջանակից դուրս գար և իրեն համար գծագրուած նպատակից շեղուէր, ապա նա կանարգութեամբ, կվոճուէր, ամէն տեսակ շարժարանքի կենթարկուէր անպատիժ կերպով: Այր սեպհականատէրը պիտի վայելէր իր սեպհականատիրութեան իրաւունքը լիակատարապէս և քանի որ այդ իրաւունքը դարձել էր անձեռնմխելի, ուստի ամենօրեայ կարգ-կանոնը, օրէնքը տրամաբանում էր, որ կնոջ և մարդու մէջ մի երրորդը մտնելու իրաւունք չունէր. — հակառակ ուղղութեամբ փորձը կլինէր հակօրինական:

Փոյթ չէ որ Բարձր-Հայրի բարձրագագած լեռ. ներից մինչև անդնդախոր ձորերը կարող էին բողբոջել և իրաւամբ, այդպիսի մի կարծիքի դէմ. փոյթ չէ որ Ալաիի շնչած օդի ալիքները, կոխած գետնի վրայ գտնուող հողը, քարը . . . այդ հաստատութեան դէմ իրաւունք կունենային աղաղակ բարձրացնելու, բայց ինչ արած, Ալաիի համար պատմական ոչինչ գոյութիւն չունէր. ներքին նրան այն հղակացութեանն էր հասցրել, որ հայերը կնիկ են, իսկ թուրքերը՝ էրիկ: Ալաիի պատմական փիլիսոփայութիւնը միշտ այդտեղ էր հասած, — ողիւղ, սխալ, այդ չէ խնդիրը. նա կազմել էր իր համոզումը, և այդ համոզումը արտայայտում էր մի եւրոպացու, որ սար ու ձոր ընկած, «Սանտոյ Ծառերի», «Մհեր»ների աւանդութիւններով և նրանց յաջորդների կենդանի օրինակներով իր գլուխը լցրած՝ Եւրոպայի առաջ փոստում էր, որ հայ ժողովուրդը արժանի էր ապրելու, բայց ինքն իր համար:

— «Մտի՛ր ինձ, որքան որ կուզես, բայց մի արհամարհիր»:

Ատելութեան առարկան հէնց նրանով որ ատելութեան զգացմունք է յարուցանում՝ զրանով նա ցոյց է տալիս որ կայ, որ ոյժ է, որ մի բան է վերջապէս: Արհամարհանքի առարկան որովհետև յուզ-

ման ո՛չ մի լար խաղի մէջ չի դնում, զրանով արդէն հաստատում է որ ինքը որքան որ կայ, բայց իրօք չկայ, որ նրա լինելը չլինելու հոմանիշ է և, ուրեմն, իրական կեանքի համար նա մեռած է:

Բայց մինակ Ասիան օրինակ չառնենք, Եւրոպան էլ այդպիսի գաղափարներ է ունեցել խառն ապրող ժողովուրդների փոխադարձ յարաբերութեան մասին: Երբ յայտնի պատմաբան Մոմզէնը Բոհեմիայի մէջ ապրող գերմանացիներին խրատում էր միշտ բուռնացրել խօսք հասկացնել պինդպիտի շեխերին, այդ ժամանակները Սլաւոնների երկրներում Ղուաճողների իրաւունքով ապրող գերմանացիները վրդովուած սլաւոնական ոսնձգութիւններից, որ համաբաւական էին հաւասարութեան իրաւունք պահանջել գերմանացիների հետ մի պատգամաւորութիւն ուղարկեցին Բիսմարկին: «Երկաթի կանցլէր»ը գրկաբաց ընդունեց պատգամաւորութիւնը. սկսուեցաւ գանգատը, բողբոջը, — գերմանական բուրժուազական թէօրիան ուղղում էր բնագիտութեան մի մեծ սխալը, այն՝ որ ջրվէժի վարը կանգնող գառնակը կարող է պատրել վերև կանգնած. դալի ջուրը, Բիսմարկը յոտնձգութեան՝ բոլոր պարագաները լսելուց յետոյ՝ պատգամաւորութեան անդամներին յորդորեց որ մի բան չմոռանան, այն՝ որ գերմանացիները էրիկ են, իսկ սլաւոնները՝ կնիկ: Էրիկը աւելի մեծահոգի, աւելի լայնասիրտ պիտի լինի ու վեհանձն. Եօրէն յաճախ պիտի ների կնոջ թեթեւութիւններին, քմահաճոյքից առաջացած նրա անմտութիւններին. արդ ուղարկի համար ինչո՞ւ կուտել, քանի որ մարմինը քանն է, — այս խրատները Բիսմարկը գինգ արեց և գերմանացի էրիկների ահա՛ջներիցը կանխց: Ու գերմանական պատգամաւորութիւնը վերադարձաւ այն համոզումով, թէ արդարև գերմանական ցեղը էրիկ էր, իսկ սլաւոնականը՝ կնիկ: Իսկ էրիկը կնոջ թեթեւութիւններին պիտի տանէր բայց, ի հարկէ, ո՛չ անառականութիւններին:

Օսմանցի բիւրոկրատները շատ են սիրում բիւրոկրատական Եւրոպան ընդօրինակել. և ինչո՞ւ չհետևել Բիսմարկին ու նրա հովերը չառնել. երկու նուաճող ժողովուրդների վիճակը նոյնը չէ՞ր, մէկի բուռնացի ծանրութիւնը պակաս էր միւսից:

Մարդիկ երբ մի անգամ անձնատուր են լինում սրտազնուամի, նրանք դուրս են թափում իրենց սրտի խորշերի մէջ ամբարուածի իսկականը, — դա նրանց զովութիւն է տալիս և ջիղերը կազդուրում:

Կարնոյ Ալաիի ասածները մի համադրութիւն էր, որ կազմուած էր այնպիսի եզրերից, որոնք ունէին իրենց արմատը թուրք ժողովրդի զանազան խաւերի մէջ:

Արհամարհանքի բեռը տանելը ծանր է, շատ ծանր, թէև այդ բեռը այնքան թեթեւ է, որ սողուններն են տանում, ու զրա համար է որ մարդկային արժանապատւութիւն ունեցողները աւելի լաւ են համարում բուռնացի բարձրացնելով մեռնել, քան համակերպելով արհամարհանքի կեանքը քաշկրտել:

Ազգիասի և արտասահմանի հայ մտածող զայլոյթի շեշտերով արձագանգ տուեց այն եղանակործութիւններին, որոնք կատարուեցան Արաւոյի մէջ՝ Նըկարագրուեց այնպիսի զէպքեր, որոնք իրենց նրբութիւններով թրքական զօրքերի շահատուկութիւններն իսկ կարող էին գերազանցել: Ծեծել, կողպտել,

Տրկիզել, ռմբակոծել, խողխողել, հայհոյել, գլխի մազերից, մորուքից բռնած գետնից քարշ տալ, և այդ բոլորը առանց որ և է շատ ու քիչ արդարացուցիչ պատճառի:—Պետական իսկական պատճառաբանութիւնն է, որ պէտք է հայերի աչքը վախցնել, նրանց թուլացնել, անկարողութեան մէջ դնել՝ բիւրոկրատական ապագայ հաշիւների տեսակէտից:

Հայ գիւղացին, հայ գեղջիկուհին եւ թարկուեց ամենաբարբարոսական վարմունքների . . . Մենք ամէն բան կարող էինք տանել, ինչ ուզում էին թող անէին, բայց կանանց բռնաբարել մեր աչքերի առաջ՝ այդ մենք չենք կարող տանել, ողբալով տեսել է մի հայ գիւղացի բռնաբարում է եօթը տարեկան մի անմեղ աղջիկ, մեր լէգալ մամուլը տուեց այդ «գառնուկի հրեշտակային անմեղութեան» նկարագրութիւնը: Արեւելքի 80-ամեայ պառաւ կանայք և ծերունիներ իրենց զսւակների, հարսների, թոռների առաջ: Թաթարները խնայել էին մի համար ու կոյր աղջկայ՝ կողակները նրա պատիւն էլ էին ոտքի տակ առնել: Իսկ կանանց, մանուկների խուճապը, ձիւնայից անտառների և ձորերի մէջ պահուելու շուրջը արդէն դժուարութեամբ էին կարդացում:

Ընթերցողների, հայ հասարակութեան համար ծածուկ խորշ չմնաց: Վանդալական արշաւանքների շրջանակները իրենց բոլոր գունաւորութիւններով հրապարակ էին դրուած:

Բայց այդ բոլորը ինչո՞ւ համար, ինչ նպատակով, իրական մի հետեանք յառաջացաւ, դա մի անելորդ արտասպութիւնն էր՝ գլորուող շարունակական իրականութեանը:

Եթէ լրագրական այդ ճիշդ մի թշուառական երմոյակի, մի սողուն ֆրէյլիսի պատկերացնելու համար էր, — դա չարժէր: Մարդկային ամօթը կորցրած այդպիսի մարդասիրտը գաղանները նոր գէմբեր չեն նրանք վաղուց ասպարէզի վրայ են:

Եթէ այդ բոլոր նկարագրութիւնները բիւրոկրատական քաղաքականութեան անարդարութիւնները նրա թափուն զսպանակները վեր հանելու համար էին — դա ոչ միայն անելորդ էր, այլ դրանով ցոյց տուած կլինէինք մեր քաղաքական տհասութիւնը:

Իսկ եթէ անմեղի, թոյլի հեծեծանքը դրում էր հրապարակ, որպէսզի պարտաւորութեան, արժանապատուութեան, մարդկային ամենամեղ զգացումները խաղի մէջ մտնէին ու գործք յառաջանար, — ապա ինչո՞ւ, ինչո՞ւ չը յառաջացաւ. էլ ինչն էր պակաս որ պարտականութեան զինուորը տղամարդի պէս յառաջ չնետուէր և ճակատն ի վեր չպոռար . . . Պատիւ, բայց ո՞չ արհամարհիւ և այդ հրէշներին տեղն ու տեղը իր ոտքերի տակը փռելու հոգեկան գերագոյն զուարճութիւնը չունենար, իր ամենաբարձր պարտականութիւնը կատարողի գիտակցութեամբ:

Որքան որ երմոյակներ, ֆրէյլիսներ, et tutti quanti, մարմնացնողներ, ներկայացնողներ լինեն մի ամբողջ սիստեմի, գործիքների քաղաքական մի որոշեալ դրութեան, այնպէս անհամարձակ այդ անարգ վիճակները չէին յանդգնիլ այդ աստիճան ժպիւրհ մի քալ անելու, եթէ առաջուց արհամարհանքի ժպիտը իրենց շրթունքների վրայ դրոշմուած չը լինէր. եթէ նրանք նախապէս համոզուած չը լինէին թէ «այս աղբի» պատկանողներին ո՞չ միայն կարելի է հրկիզել, ուր-

աւորել, ամէն տեսակ ֆիզիքական տանջանքի ենթարկել, — որ նրանք կարող են տանել, — այլև նրանք համբերութիւն կունենան առանց մորթուելու տանելու՝ երբ ոտնակոխուեն նոյն իսկ նրանց ամենանուիրական զգացումները, — երբ ծնողների առաջ բռնաբարութիւն զուակները զուակների առաջ՝ ծնողները: Մենք ամէն բան կտանէինք, բայց ո՞չ մեր կանանց լիկուել մեր աչքերի առաջ: — Բայց ֆրէյլիսը, երմոյակը, համոզուած էին, որ կարող էիք տանել, այդ է երկու հոգեբանութեան տարբերութիւնը: Երբ որ «Արարիչայի հերոսները» մի փոքր կմտածէին, սարսուռի քրտինք կհոսեցնէին իրենց վճիռները արձակելուց առաջ. — երբ նրանք առաջուց գիտակցած կլինէին թէ «այս աղբին» պատկանողները առանց նախապէս մորթուելու՝ իրենց թոյլ չեն տալ իրենց կանանց և զուակների բռնաբարուիլը տեսնելու. երբ նրանք որոշակի վստահութիւն ձեռք բերած կլինէին թէ «այս աղբի» միջև միշտ կգտնուին «Ծուեր», որո՞ք անպատիժ չեն թողիլ անմեղների զոհուիլը երբ նրանք վրէժխնդիր, պատժող ձեռքի ստուերը շարունակ իրենց վրայ մղծաւանջի պէս ծանրացած կտեսնէին. երբ նրանք ապահովաբար կգիտնային, որ հայ կնոջ ճիշդ, գողողուն ծերունու արտասուքը արձագանք կը գտնի և անպատճառ դուրս կգայ մէկը, որ իրենց առաջը կարձանանայ՝ արդար հատուցման մասնագիտը ձեռքին:

Ֆրէյլիսներ, երմոյակներ, որպէս մարդկային արժանապատուութիւնից զրկուած բիւրոկրատական արարածներ, նրանք իրենց կաշին խաղի մէջ չեն դնիլ ո՞չ բոժանով — Օբմանովների, ո՞չ էլ «հայրենիքի» համար: Նրանց մղիչ գաղափարը իրենց սեպհական կաշին է. երբ այդ կաշին քերթուելու ուրուականը իրենց առաջ ունենան նրանք կտափ տկնան, ինչպէս սողուններ, ու յանդգնութիւն չեն ունենալ «աչքառու» գերի մէջ մտնելու, իրենց արտաքոյ կարգի «նուաղը» ցոյց տալու համար: Երբ մի արարքից գովասանք, մեծարանք, աստիճանի, ուժկի բարձրացում կայ, — ուրիմ ինչո՞ւ չանել: Արիշ է՝ երբ մի արարքի յետեւ տեսնուի արդար հատուցման բազուկը այդ ժամանակ նրանք՝ այդ սողունները՝ կծկուիլը և իրենց պատենանի մէջը մնալը աւելի նախապատիւ կհամարեն, — միշտ իրենց կուշուր տեսակէտից:

Ղերմանացի կոցեբուն ծաղրում, հեգնում էր ամէն ինչ, նա չէր ենթադրում իսկ, որ «կոմացած» գերմանիայի միջից մէկը կարող էր դուրս գալ և իրենց հաշիւ պահանջել, ու դրա համար էլ տալիս է իր տեղեկագրերը Ադեբսանդր I-ին, մէկը միւսից աւելի հեգնող, մէկը միւսից աւելի եռանդագին:

Նուրին մէկը կարլ Սանդ գրեթէ մի պատանի, ամենայն հանդարտութեամբ մտաւ «բանաստեղծ-հրապարակասօսի» սենեակը և իր ամենանուիրական պարտականութիւնը կատարողի գիտակցութեամբ խողխողեց նրան՝ առանց երկիւղի, վրդովմունքի նշոյլ անգամ ցոյց տալու: Հոգեկան զուարճութեամբ լի՝ նա իր ոտքերի տակը փռուած չարագործի գլխի վրան կանգնեց մինչև վերջ: Ադեբսանդրը շատ որոնեց, շատ խոստովանեց շարունակ իր կոցեբուններ գտնելու համար, բայց այդ նրան չյաջողուեց, որովհետև կոցեբունի գերը կատարողի հետ կապուած մնաց Սանդի արիւնքների դաշոյնի յիշատակը: Զեղարիութեան ժամանակ անհատական քը-

մասնաճարարների հեղինակներին, եղական պատասխանատվություններ ստանձնող չարագործներին առանց առնել չէ կարելի Սպասել, թող տալ որ ընկերութեան դէմ մեղանշող այդպիսի ոճրագործները պատժուեն ընդհանուր մէջ, սպասել որ քաղաքական կարգերի փոփոխութեամբ ինքնահաճ յանցանք գործողները կղզի-ցնուին ու այդպիսով վերջ տրուի նրանց կամայականութիւններին, — դա թէ՛ շատ ուշ կլինի, թէ՛ ընդհանուր ամբարոյացում առաջ կբերի և թէ՛ նոյն իսկ հասարակ կլինի արդարագտութեան գաղափարին ու Յեղափոխական գործի շահերին:

Հրէշները օրը օրին պիտի բնաջնջել:

Ջապոնական մի փիլիսոփայութիւն քաղաքացիական առարկութեան մասնաւոր տիպոս էր ընծայում նրանց՝ որոնք մէջտեղից կվերցնէին անուղղայ և վտանգաւոր չարագործներին ու այդպիսով ընկերութիւնը անմիջապէս կազատէին ոչ — ցանկալի տարրերից:

Այդպիսի միասիւս ունեցող անձնաւորութիւնները Հայոց Պատմութեան մէջ անուանուել են վիշապաբաշտեր:

Այսպէս, ուրեմն քաղաքական յարաբերութեանց մէջ արհամարհանքը տիրող գիծ է դառնում, երբ իրաւատէրը իր իրաւունքը պաշտպանել չի կարողանում կամ ձգտում չի ցոյց տալիս այն պաշտպանելու ամեն գնով:

Երբ մի կառավարութիւն տարիների ընթացքում կողոպտում, աւերում, անքան մէջ է լողացնում մի ժողովուրդ և սա ամէն ինչ լուռ ու մուշտանում է. երբ մի դասակարգ անվերջ կերպով շահագործում է մի ուրիշ դասակարգի, առանց որ վերջինս ըմբոստացումի ծանապարհը բռնէր. երբ մի անհատ զօրաւորի իրաւունքի վրայ յենուելով՝ ոտնակոխում է միւսին ու սա չի աշխատում պաշտպանուել իր կարողութեան սահմանների մէջ. երբ անիրաւութեան դէմ չի խօսում իրաւունքը, անարդարութեան դէմ՝ ձգարտութիւնը, — այն ժամանակ բոլոր կարգի կեղծերէները, շահագործողները, ուտող — գութող դալները իրենց արհեստը կատարելուց յետոյ՝ իրենց իրաւունք են տալիս նաև արհամարհել ու իրենց զոհերին, — սա նրանց ընդհանուր հոգեբանութիւնն է:

Աւերող, քանդող, դիշատող կառավարութեան դէմ խօսում են գնդակով:

Հաճագործող դասակարգի դէմ կարմիր դրօշ են բարձրացնում:

Չափազանց եռանդ ցոյց տուող Գրէյլիսների, Երմոլայեների և նման ծառաների ծակատն են չափում անմիջապէս:

Յարգանքի գաղափարը ինքնապաշտպանութեան հետ է կապուած:

Գէֆտերդարը, Ալլին, — սրանք մեր այն սովորական գաղաւններիցն են, որ կոպիտ ուժից դուրս ուրիշ աշխարհ չեն կարող ծանաչել, և որովհետև այդ աղբակը ժամանակին երևան չի եկել ու իրենք չօշոժում, ահա՜ չեն, մանաւանդ իրենց կաշուի վրան, — ուստի արհամարհանքի պատմութեան մէկ մէկ փիլիսոփայներ են դարձել:

Եւ այդ բոլորից յետոյ՝ փոխադարձ յարաբերութեանց երկու ուղին միշտ աչքից բաց չը պիտի թողնել:

Կամ լռել, համակերպիլ, թող տալ որ իրեն հետ վարուեն, ինչպէս որ ուզում են, իսկ սրա ծայրը

կայ Յարիզմ Սուլթանիզմ՝ իրենց բոլոր սարք ու կարգերով:

Կամ Խօսիլ, գործել, որի ծայրը կայ Յեղափոխութիւն:

Երկուսից մէկը պիտի ընտրել՝ գիտակցաբար: Իսկ նրանք՝ որոնք չեն ուզում լռել, ուզում են գործել, պէտք է պատրաստ լինեն ամեն տեսակ զհարեցութեան — եթէ չեն ուզում կէս ծանապարհին մնալ և ամէն տեսակ արհամարհանքի առարկայ լինել: — Այո՛, կամ լռել կամ գործել:

Ս. ՍԱՊԱՀ-ԳԻՒԼԵԱՆ

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ն Ո Մ Ա Վ Ա Ն Ի Ց

Վերջապէս թուրք տարրն ալ կարծես, կը խլտի, կը բողբէ. . . Առաջ մեզ համար շատ դժուար էր հրեակայել, որ Աւանի թուրքը արթնար, համարձակ բողբէր:

Պիշտ է, առաջները բողբներ եղած են, բայց անհատական տրտուիչներ, դանգաւաններ էին տառնը, որոնք հասարակական տեսական խորին հասկացողութեանց ու համոզումներու վրայ հիմնուած չըլլալով՝ անհատական բնաւորութենէն անդին չէին անցնիր, ու կը մոռցուէին մէկուն կողմէն՝ ուրիշէ մը արտայայտուելու համար:

Բայց այս անգամ ուրիշ նշաններ կը տեսնենք, նոր ու յուսատու նշաններ: Մայիս 19-ին (հ. տ.) որբաթ առաւօտ, շատ կանուխ ոստիկանները իրար անցած դէս ու դէն կը վազվզէին՝ հրապարակներու ծամբաներու, շուկայի և կառավարական շէնքերու պատերէն ու դռներէն պատռելու համար թուրքերէն այն յայտարարութիւնները՝ որոնք այդ գիշեր փակցուած էին դռնապան տեղեր՝ թուրք դժգոհ տարրի կողմէն: Յայտարարութիւնը ուղղուած էր կառավարութեան հասցէին և կը կրէր հետեւեալ բովանդակութիւնը:

«Մենք, իսլամներս, մինչև հիմա յանցաւոր կը համարէինք հայ յեղափոխականները՝ ծանշալով՝ դանոնք իբրև խռովարարներ: Բայց մենք մինչև այժմ կուրօրէն հնթարկուած լինելով կառավարութեան հարստահարութեանց ու ճնշումներուն, կը կարծէինք թէ արդէն այս է մեր ճակատագիրը՝ որուն մինչև վերջ պարտաւոր ենք հնազանդիլ: Իսկ այժմ բացուած են մեր մտքերն ու աչքերը՝ և մենք ալ հնթարկուելով հայերու վիճակին ու բախտին, կը ձայնակցինք անոնց բողբներուն ու կաղլարարները որ վերցնէք այս խիստ ճնշումները ու հարստահարութիւնները՝ որոնք այլևս անտանելի են մեզ համար: Անուղղակի տուրքերը, դատարանական զեղծումները, կաշառակերութիւններն, ու ամբողջ պաշտօնական խայտառակութիւնները մեր ժողովուրդը՝ ծայր աստիճան թշուառութեան ու յետադիմութեան մասնեցին՝ որոնց այլևս չենք կարող դիմանալ:

«Այո՛ կամ ոչ՝ պատասխան» . . .
Մենք, սրտի անհուն ուրախութեամբ ողջունելով

Թուրք ժողովրդի այս քայլը, կը մաղթենք որ Թուրք զգա՞ն տարրը խօսքէն գործի անցնի, որ տան մենք հայ յեղափոխականներս, մեր ձեռքը պիտի տանք անոնց՝ տապալելու կառավարական այս նեխած, ապու-կանուած կազմը:

Անցեալ շաբաթու տեղոյս վարի տղան՝ Ճեփէթ Պէյը՝ քանի մը քաղաքային զինուորական պաշտօնեա-նեան հետ՝ Բաշկալէ գնաց, այն տեղէն ջուլամերկի վրայով Լայիջան երթալու և քննելու պարսկական նոր գրաւած այդ հողը՝ ինչպէս նաև Թուրք-պարսկական սահմանագիծները: Կառավարութեան որոշման հա-մաձայն նոր զօրքեր են ղրկուած Թուրք-պարսկական սահմաններու վրայ՝ Բայազիտէն ջուլամերկ ամրացը-նելու համար սահմանապահականութեան գծերը: Մէկ քանի կէտերու վրայ ալ նոր պահականոցներ պիտի չինուին:

Խօսապէս այս զգուշութիւնները պարսկաստանի վախճան համար են, թէ՛ ուրիշ նպատակ ունին՝ մենք վերջին կարծիքէն ենք:

Աղբատու թիւն, թշուառութիւն, հացի թանկու-թիւն, տուրքերու խիստ հաւաքում, — ահա՛ մեր վիճակը:

ՅՈՒՆԻՍ 14 (հ. տ.), 1906

ՆԱՄԱԿ ՏՐԱՊԻԶՈՆԻՑ

Զեմ՝ գիտեր թէ ինչ կրնամ գրել, որովհետեւ գրիչս առաջ չերթար, ու միայն պարտականութիւնս է որ զիս կը դրդէ բան մը գրել:

22. ամիսէ ի վեր է որ տեղոյս բանտին մէջ քանի մը անմեղ երիտասարդներ կը հալին ու կը մաշին: Հաւաքած տեղեկութեանցս նայելով՝ անոնցմէ մեծա-մասնութիւնը հազար ու մէկ նեղութեան է են-թարկուեր, ամէն մէկը երկու երեք անգամ մեռնե-լու չափ հիւանդացեր է: Տրդատ Խորայէլեանը բան-տային չարաբանքները տանել չկրնալով՝ հիւանդա-նոց էին փոխադրեր բանտին պաշտօնեան զինքը Թու-նաօրեւով՝ սպաններ է, այդպիսով խամբեցաւ ան-մեղ կեանք մը ալ:

Այստեղ բանտին մէջ հիւանդութիւնները ան-պակաս են, իսկ պաշտօնեաների ի գործ զրած բըռ-նութիւնները անուր, խեղճ բանտարկեալները օրն ի օրն կը ծեծեն, կը չարչարեն, սոված հրու թիւն մէջ պահելով զիրենք:

Անմոռանալի երիտասարդ Համբարձում Խոշեանը ամէն տեսակ նեղութեանց տոկացեր է բանտին մէջ: Երբեք անոյգ ու կայտառ է եղած, որ ամէն տա-նջանքներ տանելով՝ նոյն իսկ օր մը գլուխը բարձին չէ դրած: Ան դեռ կրնար շատ տարիներ ապրիլ ու ամէն տեսակ չարաբանքներու տոկալ՝ եթէ ուրիշ կերպ անօրինուած չըլլար:

Տեղոյս արիւնդուշտ ընդհանուր դատախազը մասնաւոր ատեւութիւն կը տածէր դէպի Համբարձումը՝ անոր վառվռունդութիւնը, կորովը և յանգուգն ու հա-մարձակ պատասխանները անմարսելի էին դարձած դա-տախազին և ահա այս գաղաւը կը միտի անոր կեանքի թելը կտրել:

Գոհ չըլլալով Համբարձումի կախաղանի վճիռ

տրուելէն՝ ամէն կերպ կաշխատի կախաղանի վճիռը գործադրել տալ:

Համբարձումն երեկոյեան՝ երբ Համբարձումը հա-զիւ կերակուրի նստած և 4-5 պատառ կերած բան-տին միւլֆէտիշը (քննիչ) «Համբարձում կէլ» ըսելով՝ գովուշէն (բանտասենակ) դուրս կը կանչէ, վրան կը խու-ղարկէ և «փօլիս» (չարչարանատեղի) կը տանի: Կէս գիշե-րին բանտի դրսի դուռը կը բացուի, երեք հօգի կերթան «փօլիս», դուրս կը հանեն Համբարձումը և զինքը կառք գնելով՝ շրջապատուած հեծեալ ոստիկաններով՝ կը տանին:

Իրիկոս անէն Տէր-Շիղայ, քահանան վար, դուռած կըլլայ՝ կառավարութեան կողմէ՝ Համբարձումը խօստը-վանցնելու համար:

Ար պատմուի հետեւեալ սրտաշարժ անցքը. — երբ Համբարձումը «փօլիս» կը տանին, տղան նախ կար-ծեր է թէ թղթերը Պօլիսէն աւրուած՝ ետ են եկած ու զինքը նորէն պիտի հարցաքննեն, բայց երբ ոս-տիկանները կուգան զինքը առնելու, կըսէ՝ «զիս պիտի մեռցնէք»: — «ոչ», կը պատասխանեն, «քեզ վան պիտի քշենք»: — «Յետոյ, Համբարձումը կառք կը դնեն՝ հետն ալ երկու զապթիաներ, ետքի կառքն ալ քահանան, ալայ-գոմանտանը և շատ մը սըվարիներ: Կիսաբաժին մը զօրք կընկերանան, կառքին մինչև կա-խաղանին վայրը: Լուսադէմին էր: Տրապիզոնի բոլոր փողոցները ոստիկաններով կտրած էին, Մէլաանի հը-րապարտիկին մէջ երեք սիւն իրար միացնելով՝ միաց-ման տեղին չուանը կախուած ու տակն ալ սեղան մը դրած էին: Օտար պետութեանց ներկայացուցիչներ չը կային:

«Վերջին խնդիրդ՝ ըրէ, Համբարձում» — ըսին:

«Ար խնդրեմ» զիս հրացանի բռնեցէք», կըլլա- Համբարձումի առաջարկը, իր խնդիրը չեն յար-գեր: «Ընկերներս բաժնին մէջ շատ կը նեղեն, թող չի նեղեն, կը խնդրեմ»: և ամէնէն վերջը բարձր ձայնով պոռաց՝ «Եաշսըն Էրմէնի Գօմիթէսի, եա-շսըն, պի՛ն եաշսըն», և չվանը ինքը իր ձեռքով իր վիզը անցունելով՝ կախուեցաւ:

Ախտուելէն յետոյ դէմքը բնաւ փոխուած չէր, միայն քիչ մը սպիտակեր էր, աչքերը քիչ բաց շը-թուլները գոց, այնպէս որ բոլոր ներկաները հիա-ցան «Քաջաբար մեռաւ» — ըսին:

Յարգանք իր յիշատակին:

Համբարձումն օրը ճիշտ 24 տարեկան եղած էր:

ԱՆՅՈՐԴ

ՄԱՅԻՍ 30 (հ. տ.), 1906

ՏՐԱՊԻԶՈՆ

ՆԱՄԱԿ ԹԻՖԼԻՉԻՑ

Ո՛չ մի ժամանակ կառավարական պրօփօկացիան այնպէս որոշ և ցայտուն կերպով աչքի չէր ընկել՝ ինչպէս հիմա: Թաթար ամբոխի տգիտութիւնը, նրա յե-տամնացութիւնը շահագործուած է անյայտանի կեր-պով, և այժմ ամէն բան տեղի պարզ է, քան առաջ:

Ինքնակալութիւնը իր գիրքը վտանգուած յատե-նելով՝ նա իրեն թոյլ պիտի տար ամէն տեսակ ան-սուբե՛ միջոցների գիմելու, որպէսզի կարողանար իր

տիրապետութիւնը պահելու Ո՛վ էր նրան սպառնացողը—Հայ ժողովուրդը ընդհանրապէս, սրա պրոլետարիատ մասը՝ մասնաւորապէս։ Եւ զրա հակառակ՝ ո՛վ էր որ իրերի արդէն եղած գրութեանը կաշտպան պիտի հանգիստանար—Թաթար արտօնեալ գասակարգը, որի փէշերի տակ կեկոտած ապրում էր նրա շահագործուող մասը՝ թէ գիւղացի և թէ ճարտարագործական բանուոր։ Թաթար արտօնեալ գասակարգի մտաւոր, հոգեկան և նիւթական բոլոր պահանջները արդէն կատարուած էին բիւրոկրատական տուած պայմանների շրջանակի մէջ, ուրիշ կեանքի՝ ուրիշ աւելի բարձր կարիքների մասին նա գաղափար չունէր,— խանը, բէկը, աղան ունէին այն ինչ որ արդէն իրենց պէտք էր, ուստի ինքնակալութիւնից աւելի գոհ լինելու պատճառ ունէին, իսկ Թաթար գիւղացին, բանուորը դեռ իր սեպհական շահերի որոշ գիտակցութիւնը չունենալով՝ կապուած էր մնացել իր ցեղակից տէրերի հետ։ Ուստի մանկ ամէն տեսակ գործօններ ծանրացել են թուրք պրոլետարիատի վրան և նրան կաշկանդում են մի շրջանակի մէջ, որ իսկապէս իրեն համար խորթ պիտի լինէր, եթէ նա զրա գիտակցութիւնը ունեցած լինէր։

Հայ և թուրք ժողովուրդի միջև հակամարտութիւնը կար. նրանք այսօր չէ որ իրարու մօտ են ապրում, դարեր շարունակ նրանք մէկգմէկու հետ շփուել են և պատմական շատ աղբակներ կան, որ նրանց սրտի և յիշողութեան վրայ ծանրացել են։ Բացի դրանից՝ հայը յառաջագէտ ժողովուրդ լինելով նա նոր կեանքի կարիք ունէր՝ դա իր համար անհրաժեշտութիւն էր։— Զարգացած, յառաջ էր եկած հայ բուրժուազիան, որ պատմական թաթարաբնիմ էր գուրա գալիս իր բոլոր պահանջներով։ Հայ պրոլետարիատը նոյնն էր, ինչոր ամէն տեղինը՝ նրա ցանկութիւնները, նրա պահանջները այլևս չէին կարող շրջանակուած մնալ հին կեանքի մէջ։ Ուրեմն հինի և նորի կռիւը անպատճառ պիտի յառաջանար թէև խուլ կերպով։ Փոքրամիւ Թաթար երիտասարդութիւնը՝ արտօնեալ գասակարգի այդ իդէոլոգները, յառաջխաղաց մի կեանք կանգնեցնելու դիտումով՝ իրենց օրօրում էին շատ հեռաւոր միտածներով—վերահաստատել իսլամական տիրապետութիւնը և նրան կապել ընդհանուր իսլամութեան հետ, դա էլ որոշ չափով հաշուի մէջ էր մտել։

Հետևաբար հայ ու թուրք ժողովուրդների մէջ հակամարտութեան տարրերը դիպուած մնացած, խուլ կերպով գոյութիւն ունէին։ Թէ ինչ պայմաններ եթէ ստեղծուած լինէին, այդ ընդհարումը տեղի ունեցած չէր լինել,— խնդիրը այժմս զրա մասին չէ, խնդիրն է՝ որ ընդհարման ընթիւնները կային, նրանք զարգանում էին, իսկ թէ ապագայում ինչ պէտք էր անել չվերակրկնուելու համար՝ դա էլ բոլորովին տարբեր խնդիր էր։

Այժմս հարցն այն է, որ հայ—Թաթարական ընդհարումները կարող էին յառաջ գալ, եթէ կառավարութիւնը մատ չխառնէր,—մեր պատասխանն է որ՝ ոչ, իրաւ է հայ և թուրք ժողովուրդի մէջ տեւտեսական, պատմական այլ և այլ հակամարտութիւններ կան, բայց իրենք իրենց թողած՝ այդ երկու հարեան ազգերը իրարու հետ չէին զարկուել, եթէ կառավարու-

թիւնը չլինէր։ Բիւրոկրատիայի հոգը չէր թէ այդ երկու տարրերի միջև եղած հակամարտութեան պատճառները ուրեքից էին յառաջանում, նրա համար այդ հարցը գոյութիւն չունէր՝ որովհետև նրա լուծման մասին ինքը աշխատելու որ և է հեռաւոր միտում։ չունէր նա միայն տեսնում, չօշափում էր եղած հակամարտութիւնը ու իր ձօճան քաղաքականութիւնն (politique de bascule) էլ նրա վրայ յենեց։ Հայով Թաթարին զսպել, Թաթարով հային, բայց աւելի իրաւունքներին՝ քան հայերին ժպտալ, որովհետև իրեն գոյութեան սպառնացող անմիջական վտանգը աւելի սրանից էր գալիս քան միւսից, միւսին որպէս յետամնաց տարր՝ միշտ կարելի էր կարգի բերել։

Եւ համաձայն այդ ձօճան քաղաքականութեան՝ բիւրոկրատիան ոչ մի միջոց ձեռքից չի փախցնում երկու ժողովուրդների յարաբերութիւնները որքան կարելի է շատ լարել, նրանց մէջ փոխադարձ կասկած և անվստահութիւն ներշնչել և միշտ վառ պահել և ի հարկէ կոտորածների, ընդհարումների գուռ բանալ։ Ներքին գործոց նախարար Ուրուսովի այն յայտարարութիւնը դուժայում թէ պօգրօմները սարքուում, պատրաստուում են վարչական պատասխանատու անձանց ձեռքով և պատասխանատու բիւրօներում, դա իր բոլոր գլխաւոր գծերով մեր կաշուի վրայ փորձած տեսած ենք։ Բիւրոկրատիայի ձեռքը հայ և Թաթարական ընդհարումների մէջ այնքան ակնյայտնի մի իրողութիւն է, որ նրա մասին խօսելն անգամ աւելորդ է։

Հայ տարրը ի հարկէ այդ բոլորը շատ լաւ հասկանում է, ուստի զգոյշ է մի այդպիսի վրան բաց թակարդի մէջ ընկնելուց, բայց թուրք տարրը, դժբախտաբար, շարունակ իրեն թոյլ է տալիս կոպտաբար շահագործուելու կառավարական դիտումներից։ Ինչ ասել կուզի, որ Թաթարների մէջն էլ քիչ-քիչ սկսուել է զարթունալի նշաններ երևիլ, նրանց մէջն էլ աչքները բացողներ կան, բայց դա դեռ շատ սակաւ է, որպէսզի հնարաւորութիւն լինի կառավարութեան բոլոր դուրերը անգամայն լուծել և ի դերե հանել։ Ազդամի, երևանի նորանոր դէպքերը մի անգամ էլ եկան հաստատելու մեր վերև դրած կարծիքը,—Թաթարը դեռ շարունակում է կոյր գործիք մնալ բիւրոկրատիայի ձեռքին և ադ պայմանների տակ մեզ ինչ պէտք է անել, եթէ ոչ պատրաստ գտնուել սպառնացող վտանգին դիմագրաւելու՝ որ կողմից էլ որ լինի, մի կողմից խաղաղ պրօպագանդա Թաթար ամբողջին հասկացնելու իրեն համար լարուած թակարդը և իր իսկական շահը, միւս կողմից էլ զէնքը ձեռքին պահակի նման կանգնել՝ միշտ զգոյշ լինելով պրոլետարիայի ձգած ցանցերից։

Ինչպէս ամբողջ Ռուսաստանը, Արմիան էլ ալեկոծեալ վիճակից դուրս կգայ, երբ նախ բիւրոկրատիան միանգամ ընդմիշտ ասպարէզից կհեռանայ և ինքնակալութիւնը իր բոլոր սարք ու կարգովը կը փշրուի և ժողովրդական միահեծանութիւնը յաղթող կը հանգիստանայ։

Այդ նպատակով էլ մեր կարգերը ամրապնդած գործում ենք։

ԲԱԼԹԱԿԻՑ

10 ՅՈՒՆԻՍ (հ. տ.), 1906

ԹԻՖԼԻՉ

ՆԱՍՏԱԿ ԵԱԼԹԱՅԻՑ

Այլ էր միանգամայն հասարակութեան և միջև խոչ յեղափոխական կազմակերպութիւնների տրամադրութիւնը, յարաբերութիւնը դէպի Պետական Գուման՝ դեռ ևս վերջինը չը գումարուած, այլ է նա այսօր Այն օրուանից՝ երբ Պետական Գումայի նախագահ Մուրադեան մերժեց անմիջապէս, առանց որ և է միջնորդի—պաշտական միջնորդի—ներկայացրնել Գումայի պատասխան—նախագիծը Յարին՝ ի պատասխան վերջինիս թղթի վրայ թղթոված մի քանի անմիտ ֆրազերի, կրկնում ենք՝ այդ օրուանից բացասական ելեբարականութեան մի ցնցող ուժգին հոսանք սկիզբն առնելով Պետերբուրգից՝ կայ ծակի արագութեամբ անցաւ լայնածաւալ Ռուսաստանի բոլոր անկիւնները և բացասականաբար ելեբարականացրեց այն ամեն կազմակերպութիւնները, հասարակական խաւերը, որոնք շատ թէ փոքր չափով լուսատես յոյսեր էին տածում դէպի այդ նորոտեղծ հիմնարկութիւնը։ Ինքնակոչ միևնույնական կազմի գումարուոր պատասխան մերժումը ներկայացրած նախագիծի ամենահիմնական կէտերին, արդէն որոշ կերպով գրեց հասարակական խորհրդածութիւնների հոսանքը։

Այդ սկսուած հոսանքը իր ընթացքի մէջ աւելի ինքնատիպ ուղղութիւն ընդունեց այն ժամանակ, երբ Գումայի սօցիալ-դեմոկրատ պատգամաւորների խումբը մի կողմի, դէպի համայն Ռուսաստանի գործաւոր մասսաները, հրաւիրում էր՝ կազմակերպուել, միանալ, ուժեր հաւաքել, միտինգներ կազմել, կարծիքներ, պահանջներ արտայայտել և խնդրադրերի, նամակների կամ հեռագրերի միջոցով իրանց աեղեկացնելով աջակցութիւն ցոյց տալ միապետական կառավարութեան դէմ իրենց սկսած կռուին, մինչև որ ստիպեն նրան Սահմանադիր ժողով կանչելու։

Եւրոպայի Գումայի ընկեր-պատգամաւորների կողմն պատասխանելու համար, մայիսի 21-ին՝ կայացաւ Ռ. Ս. Գ. Կուսակցութեան և սօցիալիստ-յեղափոխականների միացեալ հրապարակային ժողովը, որտեղ երկրորտե ճառախօսութիւններից յետոյ՝ ժողովը դուրս բերեց ներքեի որոշումը, որն և միևնոյն օրը հեռագրով ուղարկուեց Պետական Գումայի աշխատաւոր խմբի անդամին։

— Եւրոպայի բանուորների ժողովը, որ կայացաւ մայիս 21-ին, 1906, որոշեց դիմել պետական Գումայի Աշխատաւոր խմբին հետեւեալ պահանջով. — մենք պահանջում ենք, որպէսզի դուք յեղափոխական գործողութիւններով ձգտէք անյապաղ Սահմանադիր ժողով հրաւիրելու։ Միայն այն դէպքում, երբ Գուման կաշառուանէ աշխատաւոր գիւղացիութեան, պարոլետարիատի և աշխատաւոր ինտելիգենցիայի շահերը, դուք կարող էք յոյս դնել ժողովրդային լայն մասսաների աջակցութեան վրայ՝ Հողի և աղատութեան համար մղուած կռուում։

Մայիս 21-ին այդպիսի մի ժողով տեղի ունեցաւ նաև Ալուպկայում (Եւրոպայ քաղաքին մերձակայ բուժարան)։ Ճառեր արտասանեցին սօցիալիստ-յեղափոխականները, իսկ նրանց առարկեցին սօցիալ-դեմոկրատները։ Մասնաւորապէս ժողովը վերջացաւ մի սօցիալիստ-յեղափոխականի ճառով, որի առաջարկած բա-

նաձեւը ընդունուեցաւ երկարատե ծափահարութիւնների տարաբի տակ։ Ահա այդ բանաձեւը. —

— «Ալուպկայի սօցիալիստ-յեղափոխականների, 1906 թ. մայիսի 21-ին, կայացած մասնաւորական ժողովը, թուով մօտաւորապէս 100 հոգի, միաձայն որոշեցին դիմել Պետական Գումայի մէջ եղած Աշխատաւոր խմբին հետեւեալ պահանջով. — մենք պահանջում ենք ձեռնից վճռական կերպով խզել ամէն մի կապ կառավարութեան հետ. մենք պահանջում ենք որպէսզի դուք յեղափոխական գործողութիւններով ձգտէք Սահմանադիր ժողովի անյապաղ կանչուելուն»։ Այս բանաձեւը հետեւեալ օրը նայեպէս առաջարկուեցաւ. մայիսի 22-ին, ծովի վրայ գումարուած ժողովին, որը առանց որ և է առարկութեան տուեց իր միաձայն համաձայնութիւնը։

Մայիսի 25-ին, երեկոյեան ժամը 9-ին, քաղաքից մի քանի վերստ հեռու, ծովի ափին, Ռ. Ս. Գ. Կուսակցութեան ղեկավարութեամբ կայացաւ բացօթեայ մի ժողով՝ 400 հոգուց բաղկացած։ Ժողովի խնդիրներն էին՝ հողային հարցը և սօցիալ-դեմոկրատիայի յորաբերութիւնը դէպի Պետական Գուման։

Առաջին ճառախօսը մի ակնարկ ձգելով 60-ական թուականների դեղացիութեան տնտեսական դրութեան վրայ՝ բերեց հասցրեց մինչև նրա ներկայ ամենաթշուառ կացութիւնը։ Ապա քննադատեց սօցիալիստ-յեղափոխականների հողային ծրագիրը և զարգացրեց մասնաւորապէս, իր ծառի մէջ, սօցիալ-դեմոկրատիայի հողային հարցը։ Միւս ճառախօսը նիւթ առնելով իրերի ներկայ դրութիւնը Ռուսաստանում, ցոյց տուեց յեղափոխութեան անցեալ հինգ տարուայ ընթացքում արած յառաջդիմութիւնը։ Այստեղ, զանազան կողմերում կանգնեցրած պահանջները լուր բերեցին թէ ոստիկանութիւնը հետքը գտել է և մօտենում է։

Ունկնդիր բազմութիւնը խնդրելով ճառախօսին շարունակել իր ճառը՝ յայտնեց որ ինքը ոչ մի պարագայում չպէտք է ցրտի, մինչև որ նա չը վերջացնի իր ճառը։ Ճառախօսը փոքր չափով կանգ առնելով սահմանադիր-առավարականների կուսակցութեան տարաբիայի վրայ, խորհուրդ տուեց չը մօտենալ այդ կուսակցութեան և ընթանալ նրանց տարաբիայով, այլ ամէն կերպ աջակցութիւն ցոյց տալ Պետական Գումայի մէջ գտնուող ընկեր սօցիալ-դեմոկրատներին, որպէսզի նրանք շարունակեն կռիւը այնտեղ՝ այնքան և այն աստիճանի, մինչև որ ստիպեն խուլիգան կառավարութեան անյապաղ Սահմանադիր ժողով հրաւիրելու։

Երբ նախագահը ժողովը փակուած համարեց՝ բազմութիւնը յեղափոխական երգերի ներդաշնակ քառաւորով շարժուեց դէպի քաղաք։ Արդէն գիշերուայ ժամը 11 և կէսն էր։ Լուսնկայ հաղիստ, զով գիշեր։ Քաղաք հասնելով բազմութիւնը, իմբերի բաժանուելով՝ ցրուեց զանազան կողմեր։ Խմբերից մէկը երբ արդէն հասել էր քաղաքային այգու վերջին ծայրին, այն ժամանակ միայն «Նաբերեժնայայի» փողոցի միւս ծայրից խորխորէն տարշուելով՝ անցաւ մի հեծելախումբ։

Մասնաւորական ժողովներին էլ թիւ ու սահման չէայ մեզանում։ Եւրոպայի երեք կողմից՝ չորսպատու լեռնային կանաչադարձ, անտառապատ բարձրութիւնները՝ ձորերը, դար ու փոսերը և պատմական Պոնտոսը, բն-

լորը, բոլորը առանց խորութեան, հաւատարմէն ի-
րենց գրկերը բաց են անում և ապաստան տալիս
գիշերային խաղաղ, հանգիստ ժամերին իրենց դիմող
և իրենց ցուցնողներին դարձան նոր օրոնող տանջե-
ռած մարդկութեան ամբոխին, — դորձաւոր դասակար-
գին, պրոլետարիատին:

Ա. ԱԽԻԱՆՇԻՐԵԱՆ

31 ՄԱՅԻՍ (հ. տ.), 1906

ԵԱԹԱՅ

ՆԱՄՅԿ ԱՍՏՐԱԽԱՆԻՑ

Վերջերս կառավարութեան բռնած դիրքը թէ
դէպի Պետական դուռն և թէ ընդհանրապէս դէպի ժո-
ղովրդի պահանջները աւելի քան յանգում է դարձել:
Մինչ մի կողմից Տաւրիկեան պալատում հա-
ւաքուած ժողովուրդային ներկայացուցիչները, միաձայն
բողոքելով արդի բռնակալական ուժերի դէմ՝ պա-
հանջում են անձի անձեռնմխելիութիւն, խօսքի, մա-
մուլի, խղճի, գումարութեան, ընկերակցութիւնների և
դորձադուլի ազատութիւն, միւս կողմից պալատական
կամարիլան հաւատարիմ իր առաջադրած ծրագրին,
շարունակում է ամենաանզուսպ կերպով իր կամայա-
կանութիւնները, արեան և ծխի մէջ խեղդելով լայ-
նատարած Ռուսաստանի բազմաշարժար ազգաբնակչու-
թեանը: Ճիշդ այն ժամանակ, երբ ռուսական իշխու-
թեանը և ամբողջ երկիրը ինքնակալ բիւրոկրա-
տիայից ամբիստիւ է պահանջում քաղաքական յան-
ցաւորների համար, կառավարութիւնը ի պատասխան
դրան կրկնապատկուած եռանդով շարունակում է
նորանոր զհերքել լցնել յարե տպարկները: Իսկ
Բոլիշէի և այլ պատգամաւորների կրակոտ ճառերին
և պահանջներին — դադարեցնել արիւնահեղութիւնը
երկրում, բռնակալութիւնը պատասխանում է նորանոր
ջարկերով, դռնէլում, վարդապետում, Յարիցիում, Բե-
յոստոկում, Աստրախանում, և այլուր:

Հայ այսօր ամբողջ Ռուսաստանում մի վայր,
մի անկիւն, որ ողողում չէ լինէր դահիճ կառավա-
րութեան ձեռքով թափուած անմեղ ժողովուրդի արիւ-
նով: Մինչև վերջին ժամակները, սակայն, Աստրա-
խան մի բաղաւոր բացառութիւն էր կազմում: Այդ
հանգամանքը ի հարկէ չէր կարող վերաբերել Պետերբուրգի
օպրիշնիկների ուշադրութիւնից և ահա մեր իշխե-
լալ՝ Նահանգապետը կանչում է Պետերբուրգ, ուր
որոշ ներշնչումներ ու հրահանգներ ստանալով՝ վե-
րադառնում տեղս, իսկ քիչ յետոյ արդէն տեղի ու-
նենում մայիս 28-ի պատմական արիւնահեղ դէպքը:

Սակայն ինչու սուրիս տուեց Աստրախանի սալա-
յաւանները ևս ներկելու անմեղ զոհերի արիւնով:
Պատմենք եղելութիւնը:

Մայիսի 28-ին, կիրակի երեկոյեան, Արքեան-
դրեան այգում նշանակուած էր սովորական միտինգ,
որը գրաւել էր ահագին բազմութիւն: Երաժշտա-
կան դարեանդակից սկսեցին իրար յաջորդել խօսել զա-
նազան հռետորներ, իրենց նիւթ ունենալով գլխա-
ւորապէս Պետական դուռն, բիւրոկրատիայի բռնած
դիրքը և ապագայում ծագելիք բարդութիւնները:
Խոնարհ հազարաւոր ամբոխը խորին ուշադրութեամբ
հետեւում էր հռետորների ասածներին՝ ամբողջ ժո-

մանակ օրինակելի կարգապահութիւն պահպանելով:
Միտինգների վերջում յանկարծ անսպասելի կերպով
յայտնուեց ոստիկանապետը և փորձեց խանգարել ժո-
ղով: Բայց վճռովուած ամբոխը թող չտուեց նրան
այդ անել և իրար լսելով՝ «ոստիկանութիւնը», իրար
տիկանապետը՝ բացականչութիւններով, հրելով, հե-
ռացրեց նրան այգուց: Ժամը 9-ին միտինգը առանց
որ է միջադէպի վերջացաւ և ժողովուրդը խաղա-
կերպով սկսեց ցրուել, բայց այդ բոլորին յանկարծ
ներս խուժեցին այգին, ոստիկանների մի ստուար խումբ,
իրենց գլուխ ունենալով մեր իշխու-
թեան ներքին պալատիցներ, որից անմիջապէս յետոյ ոստիկան-
ները աւաճանակներին երկու զաւարտ տալով, մեր-
կացրած սերնով յարձակուեցին ամբոխի վրայ և սկը-
սեցին աջ ու ձախ հարուածներ հասցնել: Սարսա-
փահար ժողովուրդը իրար կոխկռելով՝ սկսեց վազել
այգու զանկերը, բայց այդտեղ նրա առաջը կտրեցին
կողակների երկու հարկուրեակներ, որոնք անխնայ կեր-
պով սկսեցին ծեծել և հարուածել սերնով, չինա-
յելով նոյն իսկ կանանց և երեխաներին: Ուշ գի-
շերին միայն իրար այգին և Վատկայ փողոցները մաք-
րուեցին ժողովուրդից՝ կողակները դադարեցին իրենց քաջա-
գործութիւնները: Ժողովուրդից վերադառնալով են մօտ 40
հոգի, որոնցից 16 հոգին ծանր, իսկ ոստիկաններից և
կողակներից միայն մի քանիսը թիթե վէրքեր են ստա-
ցել ամբոխի նետած քարերից:

Արիւնահեղ այդ դէպքը եկաւ մի տեւոր դ ան-
գամ ևս ցոյց տալով, որ բիւրոկրատիան անուղղելի
է, որ նա միշտ եղել է ժողովուրդի թշնամին ու այդ-
պէս էլ կմնայ, եթէ միայն ժողովուրդը և ամենից
առաջ նրա պրոլետար-բանուոր դասակարգը օր առաջ
չանցնի իր ներկայ հայցողական դիրքից յարձակողա-
կանի և չը բարձրացնի ընդհանուր զինուած ապստա-
մութեան դրօշը, որին վերջ ի վերջոյ յանգելու է
ռուսական արդի ազատագրական շարժումը:

Mars

ՅՈՒՆԻՍ 1 (հ. տ.) 1906

ԱՍՏՐԱԽԱՆ

ՄԻՋՆԱԿՈՒՍԵԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Հնչակեան և Գաշնակեան գինուորների մէջ
խռովութիւնը, զբախտաբար, մի տեսակ պարբերական
բնաւորութիւն էր ստացել Վ. Զրջանի մէջ, — տեղի էին
ունեցել միջնակուսակցական ապստամբութիւններ, վերաւո-
րումներ և ուրիշ այլ զեպքեր, որոնց բնաւ պատիւ չէին
կարող բերել Հայ Յեղափոխական Գործի գինուորներին:

Որպէսզի այդ բոլորին միանգամ բնի միշտ վերջ
տրուէր, Հնչակեան և Գաշնակեան խ. Պատգամաւորական Ժողովը, հայ
Յեղափոխութեան շահը միայն այնքան առաջ ունենալով,
հոկտ. 27-ին 1905, մի պաշտօնագրով առաջարկել էր
Հայ Յեղափոխական Գաշնակցութեան Արեւմտեան Բիւ-
րօյին՝ որ նա էլ իր կողմից միջոցներ ձեռք առնէր
եղբայրսպան այդ կուսին վերջ տալու Յայտաբար-
չով միաժամանակ, որ Հնչակեան կուսակցութիւնը իր
կողմից հնարաւոր ամէն կարգապահութիւն արդէն արած
էր և իր պատասխանատու մարմիններին յանձնարարաւ,

որ ամեն կարելի միջոցներ ձեռք առնուին՝ եղբայրասպան չարքն արժատախիլ անելու:

Հայ Զեղափոխական Գաշնակցութեան Արևմտեան Բիւրօն, նոյ. 4-ին 1905, պատասխանում է Հնչակեան Կառնակցութեան Կեդրոնական Վարչութեանը, յայտնելով որ իրենց խորապէս ցաւում են Ղ. Ի շրջանի մէջ տեղի ունեցած ողբերգական և Զեղափոխութիւնը արատաւրող սպանութիւնների մասին, յայտարարելով միաժամանակ թէ իրենց համոզումն են որ Գաշնակցութեան կողմից հասն մարմինները արդէն բոլոր միջոցներ ձեռք են տանել վերջ գնելու այդ եղբայրասպան ընդհարումներին, որոնք չէին կարող քաջալերութիւն գտնել իրենց կազմակերպութեան մէջ:

Արևմտեան Բիւրօն զրա հետ խոստանում է Հնչակեան պատգամաւորական Ժողովի արտայայտած ցանկութիւնը հաղորդել Արևելեան Բիւրօնին, յիս տաժելով որ Հնչակեան մարմիններն էլ անկեղծօրէն միջոցներ ձեռք կառնեն այդ մեկնային իրադրոճելու:

Հայ Զեղ. Գաշնակցութեան օրդան «Դրօշակն» էլ իր թիւ 12-ի մէջ—նոյ. 1905—«Ազգաբարձրութիւն» կոչով արձագանք տուեց Արևմտեան Բիւրօնի իր ձեռքին այսպէս.

«Այսօր կանան մեր մարմինները հաղորդում են մեզ մի քանի ցաւալի ընդհարումների և նոյն իսկ լսպանութեան զկայքերի մասին Զ. Ի շրջանում կուսակցական հօդի վրայ:

«Թաղանջով ուրիշ կազմակերպութիւնների վրայ՝ իրենց արարքներէ ամբողջ պատասխանատւութեան ծանրութիւնը՝ մենք մեր կողմից պարտք ենք համարում յայտարարել հետեւեալը:

«Հ. Զ. Գաշնակցութիւնը որ բնաւ որամպիր չէ վատ գասեր առնելու ուրիշներից, միշտ անխնայ է եղել զէպի Զեղափոխական զրօշակն անարդող անհատները և առանց վարանումի զուրօ է շարտել այդպիսիներին իր շարքերից: Դա մի հրամայական պահանջ է ամէն մի կազմակերպութեան համար, եթէ միայն սա չէ ուզում ինքնասպանութիւն գործել: Գաշնակցական անպաճկերը պէտք է ամէն կերպ խոյս տան աշխուհեղութիւնից՝ անգամ ամենասուր պրօփօկացիան երբ հանդէպ, այլև յեղափոխական հմայքը վտանգող ամէն տեսակ արարքներից:

«Ազգակերպութեան կանոնադրութիւնը, ինչպէս և ընդհ. Ժողովի ընդունած սրտումները՝ թելադրում են ամենախիստ վերաբերմունք և նոյն իսկ ծանր պատիժ այն անձանց զէպ, որոնք իրենց թոյլ են տալիս դաւաճանել յեղափոխական գաղափարին և Գաշնակցութեան սկզբունքներին»: —Հ. Զ. Գ. Արևմտեան Բիւրօն:

Փոխադարձ հաղորդարարութիւններից և հրապարակային այս յայտարարութիւնից յետոյ՝ Սօխումի մէջ սպանում է, Գաշնակցականների ձեռքով, Հնչակեան «Սիրելի Դաշին» զինուորը:

«Գաշնակցականների զինուած խմբային մի յարձակում էլ տեղի է ունենում «Խնձորէսի» Հնչակեան զինվոր վրայ,—այդտեղ էլ սպանութիւններ և վիրաւորումներ: Դեռ մի կողմ ենք թողնում Գաշնակցականների զինու հալածանքը Հնչակեանների զէպ Կովկասի զանազան զինվորում և քաղաքներում. իսկ թէ ինչ ցաւալի դիրք են բռնել և ինչ են արել Գաշնակցականները Հնչակեանների վերաբերմամբ Տաճկաստանի մէջ,—այդ մասին լը.

նութեամբ ենք անցնում:

«Պարսկաստանի մէջ Գաշնակցականները աւելի առաջ են գնում կանխագծուած մի ծրագիր իրադրոճելու համար, Գաշնակցական 80-86 զինուորներ՝ իրենց խմբագրաներով միասին՝ փետրուար 11-ին (հ. տ.) 1906, յարձակում են «Փայաշուկ» զինվոր վրայ, Եպատակ ունենալով այնտեղից բոլորովին դուրս քշել Հնչակեան զինուորներին: Այդտեղ էլ բացի վիրաւորումներից՝ սպանում են երկու Հնչակեաններ: «Հնչակեան» Կառնակցութեան Կեդրոնական Վարչութիւնը՝ առաջնորդուելով միայն և միայն Հայ Զեղափոխական շահի տեսակէտից, անցեալ ապրիլ 16-ին, ըրահանգում է Ռուս. և Արդի Հնչ Մասնաճիւղերի Գործ. Զարձնախմբին անմիջապէս յարաբերութեան մէջ մտնել Արևելեան Բիւրօնի հետ՝ և միջնակուսակցական խառն ժողով գումարելով՝ խորհիլ և ազգով միջոցներ ձեռք առնել եղբայրասպանութեան առաջն առնելու համար:

«Այսմաստի ցաւալի զկայքերից յուզուած, ինչպէս և այն հանգամանքից որ Հնչակեան զինուոր Գաւիթը օրը ցերեկին, մարտ 13 (հ. տ.) 1906, ծեծի է ենթարկում Գաշնակցական զինուորներից՝ առանց իր կողմից որ և է պատճառ տալու,— այդ բոլորը առիթ են տալիս Հնչակեան զինուոր Մհեր Մանուկեանին (Գօլիցիի տէրօրներից մէկը) փողոցի մէջ բազաւարութիւն սեղելու՝ Թաւրիզի Գաշնակցական ներկայացուցիչ Պետրոս անուն անձից, այդ ժամանակ տեղի է ունենում խօսքով փոխադարձ վիրաւորանքներ, որի ընթացքում Մհեր Մանուկեանը ծեծում է Պետրոսին, մարտ 14-ին: —Հնչակեան Կուսակցութեան տեղական ներկայացուցիչը և մասնաճիւղի վարչութիւնը լսելով իրենց զինուորի արարքը, կանչում են նրան՝ յանդիմանում և երեք օրուայ բանտարկութեան զատապարտում, հաղորդելով այդ իրողութիւնը Թաւրիզի թեմական խորհրդին: Սակայն Գաշնակցութեան տեղական մարմինը այդ պատժից զոհ չմնալով՝ իր զինուորներին փողոցներն է լցնում մի քանի օր շարունակ՝ Հնչակեաններին վնասելու գիտումով:

Հ. Զ. Գաշնակցութեան Վրէժուտանի Կենտ. կօմիտէն՝ մարտ 18 (հ. տ.) 1905, իրենց ընկերով ծեծուելուն համար բաց է թողնում մի շրջաբերական, որի մէջ ասում է. «Թաւրիզում մի քանի օր առաջ պատահած՝ խորին նողկանք ազդող՝ իրողութիւնը, կատարուած յեղափոխական զիսակի ներքեւ թագնուած բաշիրօզուկների ինչ որ խմբակի կողմից, գալիս է միանգամ էլ (օրինակ, մեր շրջանում, մասնաւորապէս Սալմաստում, վերջերս կատարուած մի շարք ցաւալի ընդհարումների և նոյն իսկ սպանութեան զէպերը) ապացուցանելու բարոյական և յեղափոխական անանկութիւնը ենթերկրների այն խմբակցութեան, որի միակ զբաղումն ու գործը եղել է միշտ եղբայրասպան կոիւնքի յարուցանելը ու արժարճելը:

«Այնտրոնական Կօմիտէն սրանով յայտարարում է ի զիսութիւն Գաշնակցական ընկերների, թէ Հ. Զ. Գաշնակցութիւնը որ երբեք արամադիր չէ վատ գասեր առնելու ուրիշներից, միշտ անխնայ է եղել զէպի յեղափոխական զրօշակն անարդող անհատները և առանց վարանումի զուրօ է շարտել այդպիսիներին իր շարքերից: Դա մի հրամայական պահանջ է ամէն կազմակերպութեան համար, որ չի կամենում զէպի անանկութիւն, զէպի ինքնասպանութիւն գիտել:

«Գաշնակցական ընկերները ընդհանրապէս և զինուորները մասնաւորապէս պէտք է ամէն կերպ խոս

տան արհեստագործներից, անգամ տանտանուր արհեստագործների հանդէս, այլ յեղափոխութեան հմայքը և հասարակութեան անդրադարձումը վտանգող ամեն տեսակ արարքներէն: Վստահ պիտի լինել միաժամանակ, որ կազմակերպութիւնը զիտէ՝ հարկաւոր գեղեցիկ՝ պատշաճաւոր և իր կանոնաւոր ճանապարհով պատճել այդ օրինակ ժպիրէ գործերի իսկական հեղինակներին, որոնք պաշտօնին զարթոցանելու նորա իրաւացի զարթոյթը և, քանի-քանի անգամներ լինելով, փորձելու նրա երկար համբերութիւնը:» (»ԴՐՕՇԱՎ« Թիւ 5, 1906)

»Վրէժաւանի կենտ. կոմիտէ« ի յրջաբերականի մօտաւոր բովանդակութիւնը կրող չի գրութիւն էլ հրատարակուեց Գաշնակցութեան կոմիտեան օրգանի մէջ:

Ապրիլ 27-ին (հ. տ.), Հ. Յ. Գաշնակցութեան Վրէժաւանի կենտրոնական կոմիտէի որոշմամբ Մհեր Մանուկեանը աեռ ճի է հեթարկում, ուստաց հիւպատոսարանի առաջ:

Մհերի սպանութեան լուրն առնելով՝ Հրէշակեան կուտ. կեդրոնական վարչութիւնը Պարսկաստանի և այլ տեղերի Հրէշակեան Մանուկեաններին հրահանգում է հետո միայն վրէժխնդրական գզացումից, միաժամանակ յանձնարարելով Ռուսաստանի և կովկասի Հրէշակեան Մանուկեանների Գ. րծ. Յանձնախմբին փութացնել Արեւելեան Բիւրօի հետ սկսած բանակցութիւնները և որոշել մի եզրակացութեան յանգիլ:

Ռուս. և կովկասի Հրէշակեան Մանուկեանների Գ. րծ. Յանձնախմբը, Յունիս 6-ին 1906, պատասխանում է »2եր թիւ 222 նամակի հիման վրայ մենք անմիջապէս զիմեցինք Գաշնակցութեան Բիւրօին և նրանց կողմից երկար ձգձգումից և լուրքիւնից յետոյ՝ ունեցանք մի ժողով, որը առանց եզրակացութեան յանգելու փակուեց:»

Այս ցաւալի իրագործիւնները հասարակական դատաստանին յանձնելով՝ կը յուսանք թէ Գաշնակցութեան պատասխանատու մարմինները վերջապէս կաշխատին յարգել իրենց խօսքերը և յանձնառութիւնները, պատճելով իրենց յանցաւոր ընկերներին և միաժամանակ ազգու միջոցներ ձեռք առնելով իրենց կողմից երկարապահութեան վերջ տալու համար:

Որքան որ թանկագին և անփոխարինելի լինեն եղբայրասպանութեան զոհ զնացած մեր նահատակ ընկերները, այնուամենայնիւ Հայ Յեղափոխական Գործի մօտաւոր և հեռաւոր շահը աչքի առաջ ունենալով, Հրէշակեան կուտակցութեան կեդր. վարչութեան օրապահին ցանկութիւն է, որ եղբայրասպանութիւնը վերջ տաւայ, և արինը արինով շլուցուի, և հէնց զրա համար էլ կեդրոնը երկայնաւորութիւն ունեցաւ նորից բանակցութեան մէջ մտնելու Հ. Յ. Գաշնակցութեան պատասխանատու մարմինների հետ, որական մի կարգադրութեան յանգելու նպատակով:

Յուսով ենք որ մեր ջանքերը ի գերե չեն ելնել: Արդիւնքի մասին իր ժամանակին կը յայտնենք:

ՊԵՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀԱՆՈՒՄ

Օրմանեան պատրիարքը նորից հրաժարուելու կամէութիւն է ցոյց տուել, որովհետեւ թիւրք կառավարութեան կողմից իրեն նշան խոստումներ չեն կատարուած, Կառավարութիւնը խոստանում է գոհացում տալ ու պատրիարքին էլ իր հրաժարման դիտարկութիւնից յետ է կանգնում, սակայն է որ կառավարութիւնը պաշտօնապէս և՛ զրաւոր կերպով իր խոստումները հաստատի, եթէ ոչ պիտի:

Օրմանեանը և Համիդը նոր չէ, այլ վաղուց է որ նրանք մի երկար կատակերգութիւն են սկսել խաղալ ի հաշիւ և ի վնաս հայ ժողովրդի ու հայ դատի: Եթէ Օրմանեանը նոր ջրանշանների աչք ունի, դա ուրիշ խնդիր է, իսկ եթէ նա իրեն թոյլ է տալիս իր գործերը վարագործելով խօսելու հայ ժողովրդի շահերի անունով դա նրան այլեւս ներքի չէ, որովհետեւ եթէ Օրմանեանը ամենափոքր չափով դիտարկութիւն ունեցած լինէր հայ ժողովրդի շահերի մասին, մինչեւ ցարդ տասն անգամ հրաժարուած պիտի լինէր, առանց իր խաւարային գործերը կատարելու: Այդպէս կանէր, շատ ու քիչ պարտականութեան դիտարկութիւն ունեցող մի պատրիարք: Բայց Օրմանեան ո՛ր, ազնուութիւն ո՛ւր: Նա միայն խաղեր գիտէ խաղալ և խաղերի էլ մէջ է շարունակ:

»ԵՐԻՏԱՍԱՐԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ«

ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՕՐԳԱՆ

ՅԱՐԵՒԱՆԻ ՄԵՐԻԹ
ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է՝ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՄԱՐ՝ 8 ՔՐԱՆԿ:

Բաժանորդագրուիլ ցանկացողները պիտի դիմեն Ամերիկայի Հնչակեան Մանուկեանների Գործադիր Յանձնախմբին հետեւեալ հասցէով:

M. LAMBERT
199, P. O. Box M. S.
New-York (U. S. A.)

Ուսանողներից՝ յարմարութիւններ չունեցող տեղերը՝ բաժանորդագրուիլ կարող են պեղրանի միջոցով:

ՎՐԻՊԱԿ

Թիւ 5 »Հնչակի« նուիրատուութեան ցանկի մէջ, Կուսակցութեանս Կեդրոնական գանձարանում ստացուած Եպիլայի մ-դից, 400 Փ. ի փոխարէն՝ Գրուած է 400 ը.

Կուսակցութեանս ԿԵՐՐՈՆԱԿԱՆ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ ՍՏԱՅՈՒՆԷԼ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ԳՐԱԺԱՐՆԵՐԸ.

ԳԵՏԱՐԵՐԱՆԻ Մ-դից	—	—	—	528 Փ.	—	սանտ
ԹԵԼԵԳՐԱՄԻ	—	—	—	500	—	—
ՀԵԼԵԳՐԱՄԻ	—	—	—	61	—	80
ԱՐԵՂԱՎԻ	—	—	—	137	—	30
ՊՐԱՆԻՓՕՐՏԻ	—	—	—	2510	—	—
ԼՆՆԻ	—	—	—	307	—	40
ՊՐԻՓՕՐՏԻ ընկերներից	—	—	—	111	—	75
ԿՈՎԿ. »ԿԵՐՐՈՆԱԿԱՆԻՑ«	—	—	—	1325	—	—
ԵՍՅԱՅԻ Մ-դից	—	—	—	—	250	ը.

Գրամ, մանդատ և այլն ուղարկել. —
M. BELLART — 7, Rue Campagne-Première 7,
(France) PARIS.
Imprimeur-Gérant Gabriel FARJAT.